

УДК 821.161.2

Марія ЧІКАРЬКОВА,*orcid.org/C-2596-2017*

доктор філософських наук, кандидат філологічних наук,
професор кафедри культурології, релігієзнавства та теології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)

ОБРАЗ МУЗИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

У статті розглянуто явище оригінальної інтерпретації класицистичного образу Музи у творчості низки українських ліриків рубежу ХІХ – ХХ ст. – Г. Чупринки, М. Вороного, Б.-І. Антонича, П. Филиповича, Є. Маланюка. Доведено, що типологічно це явище було своєрідним «заповненням прогалини» в національній літературі, в якій класицизм не мав свого часу належного розвитку через колоніальний стан України, її мови та культури. Але цей уже достатньо трафаретний класицистичний образ інтерпретується різноманітно й багато, що відобразило й перипетії духовного пошуку творчої особистості, й зумовлене епохою наростання тривожних і трагедійних настроїв.

Ключові слова: античність, Муза, натхнення, класицизм, творчість.

Mariya CHIKARKOVA,*orcid.org/C-2596-2017*

Doctor of Philosophical Sciences,
Candidate of Philological Sciences,
Professor of the Department of Culturology,
Religious Studies and Theology
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine)

THE IMAGE OF MUSE IN UKRAINIAN POETRY AT THE TURN OF THE XIX – XX CENTURIES

The article deals with the ancient myth that plays a structural role in the poetics of Ukrainian writers at the turn of the XIX – XX centuries. The aim of this study is to generalize existing observations, to study the dialogue of the poet of this era with the classical tradition, the detailed disclosure of the author's position and the analysis of stylistic solutions, the establishment of the typology of the phenomenon. The article gives a detailed analysis of the problem of classicism in Ukrainian literature, in which it did not receive proper development in due time. Also, this analysis can enrich our understanding of the works of G. Chuprynka, M. Voronyy, B.-I. Antonych, P. Filipovich, Y. Malanyuk, in particular their relation to the classical tradition. The main idea of the articles is a comparative historical and typological analysis of a number of original Ukrainian interpretations of the classic image of the Muse. This article reports the results of a change in the character and function of the image of the Muse, which in ancient times symbolized the free poetic inspiration and the natural pathos of the blessing of being. In Ukrainian poets, there is a gradation of the growth of anxious and tragic motives, which becomes a hidden controversy with the tradition and the manifestation of the macabristic period of the era. The article is of interest to the theme of the Muse in Ukrainian lyrics of the late nineteenth and early twentieth centuries became a kind of "filling the gaps" in the national literature, in which classicism did not have time to properly develop because of the colonial state of Ukraine, its language and culture. However, this sufficiently stereotyped classicistic image is interpreted diverse and many-sided in Ukrainian poetry of mentioned epoch. It reflected the vicissitudes of the spiritual search for a creative person, and due to the era of increasing anxiety and tragedy sentiment. The article is a great help to use in the field of comparative literary criticism, as well as studying the Modern culture.

Key words: antiquity, Muse, inspiration, classicism, creativity.

Постановка проблеми. Античний міф у поезиці письменників рубежу ХІХ – ХХ ст. був настільки важливим, що О. Турган справедливо говорить про його структуротворчу роль (Турган, 1995), а О. Гальчук, розмірковуючи над рефлексіями античності в українському Модернізмі, навіть пропонує ввести для позначення цього діалогу термін «українська античність» (Гальчук, 2012: 83). Особливо вагомим серед інших античних міфоло-

гем є образ Музи – образ, популярний для будь-якої епохи, але буремні часи зламу століть внесли в його зміст додаткові конотації. Муза перестає бути класичною алегорією натхнення, і «одичний» пафос часто змінюється тут трагічною або й гумористичною інтонацією.

Аналіз досліджень. Образ Музи достатньо досліджений у творчості Лесі Українки (Буслаєва, 2007; Левченко, 2011; Турган, 1995) та І. Франка

(Лучук, 2011), антична спадщина в цілому – у творчості неокласиків (Башманівський, 2004; Буряк, 2001; Вишневська, 2001; Зварич, 2002; Кудряшова, 1999; Черевченко, 2012 тощо), але дослідження, в якому було б узагальнене функціонування в українській поезії межі століть образу Музи як репрезентативної міфемі, немає.

Мета статті. Метою нашої розвідки є дослідження реінтерпретацій образу Музи в українській ліриці кінця XIX – початку XX ст., діалогу поета з класичною традицією, що дозволяє детальніше розкрити авторську позицію та стилістичне вирішення, установити типологію явища.

Виклад основного матеріалу. Образ Музи в поетичному слові цього періоду є однією з найбільш повторюваних міфем, і це не дивно, адже, на думку В. Петрова, загострення художньої само-рефлексії митців спостерігається в зламні періоди, насамперед – у творчості новаторів (Петров, 1983: 323).

Ми не будемо зупинятися на аналізі образу Музи у творчості І. Франка та Лесі Українки через те, що тут він уже неодноразово досліджувався. Зафіксуємо лише таке: образ Музи є наскрізним у творчості обох поетів, які в цілому від традиційного «аполлонічного» прочитання не відходять, хоча іноді трапляються й трагічні або негативні інтерпретації («Ботокуди» І. Франка або «Contra spem spero» Лесі Українки). Отже, і Франко, і Леся Українка ускладнюють емблематику класичного образу Музи, вносячи в нього ноти сумніву та деструкції. І це передчуття дисгармонії об'єктивно випередило трагедійні інтерпретації Музи в прийдешньому українському слові.

Образ Музи – у центрі художнього світу символіста Г. Чупринки. Його Музі притаманна динаміка. У вірші «Ми і ви» Кастальський струмок – символ поезії, натхнення, навіть пророцтва (Чупринка, 1991: 227). Поет зізнається Музі, що вона – найбільша цінність його життя: «Моя любов, моя святиня / В земному світі – ти одна <...> Таю в душі твоє наймення, / Де маєш місце ти одна» (Чупринка, 1991: 333). Поет не жалкує про те, що не має рідні, оскільки «сестри єсть в мене одні – / Щира Муза та Свобода» («Поет») (Чупринка, 1991: 43). Та водночас він очікує радісну богиню «в вінках огнистих / І в краплях чистої роси, / І в самоцвітах променистих», а вона приходить «Худа, / Біла, / Простоволоса, / Мов та примара безголоса» (Чупринка, 1991: 97–98), і чекати на неї слід «зі сльозами і сміхом кривавим» (Чупринка, 1991: 99). Безвідрадно видається Муза й у поезії «До Музи». Хоча краса «генія чистого натхнення» вічна, а її слава «Не ско-

сить смертна коса», у її очах – мука (Чупринка, 1991: 333); вона постає також «Музою кривавого сміху» (Чупринка, 1991: 99) і несе не завжди радісні дарунки: «З піснюю, з казкою, з словом, з молитвою, / З рідною мовою – гострою бритвою / Муза явилась моя» (Чупринка, 1991: 43). У вірші «Поетові» автор уже зрікається своєї колишньої любові й святині: «Батько Феб і дев'ять муз / Вже давно пірнули в Лету; / Без класичних тих обуз / Легше дійсному поету. / Наші музи не в церквах, / А давно на вольній волі, / На долинах, на горах, / На воді й на суходолі» (Чупринка, 1991: 359).

А поети авангарду вже можуть летіти на крилах фантазії й без допомоги Муз. Вірш М. Вороного «Чи пам'ятаєш?» присвячений земній коханій, котрій віддані всі мрії та почуття: «Чи пам'ятаєш, що, як перше Музі, / Я все чуття розкішне і прозоре / Віддав одній тобі – моїй подрузі...» (Вороний, 1989: 91). «Наближений до життя» образ Музи ми знаходимо й у циклі «До Музи» Б.-І. Антонича, чия творчість завжди реалізовувала «певні архетипи й завжди стосувалася особистого досвіду» (Буряк, 2001: 13). Усі чотири вірші, що складають цикл, сумні за тональністю: адже настали «безпросвітні дні», попереду – «темін пуста». Кожний із них (окрім третього) побудований на серії риторичних запитань до Музи. Антонич руйнує класичну схему гармонії поета й Музи: «Навіщо ти прийшла до мене / й застукала в вікно?» (Антонич, 1967: 115). Знесилений поет зневірений у своєму призначенні: «Я не потраплю, я не зможу, я не зможу, / для тебе / вирізьблювати, мов діаманти, вірші, як дні кругом все гірші, все гірші» (Антонич, 1967: 115).

В українських неокласиків, що жили в атмосфері страху й пригнічення, Муза може бути й класичною алегорією натхнення, і мати ознаки «вульгарної побутовості», набуваючи «негативного експресивно-емоційного забарвлення» (Черевченко, 2012: 665). Вона є одним із провідних образів у П. Филиповича, причому його вірші втілюють як класичну концепцію образу Музи, так і специфічну авторську інтерпретацію. У вірші «Кому не мріялось...» П. Филипович називає Музу «незноюю», хоча вона постає тут у традиційному вигляді вродливої дівчини з дудочкою в руках (флейта – один з атрибутів Евтерпи). Утім, можна зрозуміти, чому ця Муза названа «незноюю», – вона існує для «втіхи безтурботної», а не для «тривожної і тоскної душі»: «Кому не мріялось, що є незнана Муза – / Прекрасна дівчина, привітна і струнка, / Яка в минулому з'являтися уміла / Поетам радості, і вроди, і любові / І навіть дудочку приносила тоненьку / І награвала їм пісні

сама» (Филипович, 1989: 92). У вірші, присвяченому М. Заньковецькій, П. Филипович перекидає місток від античних муз до сучасності, трактуючи як Музу зірку українського театру. Вірш починається зі згадки про давньогрецький театр, де найбільше шанувалася трагедія (недаремно тут згадується Мельпомена): «Деся в даліні віків вітри – трагічні хори, / І Мельпомени культ, і вакховий вінок. / До берегів Дніпра, у степові простори, / Йшли Музи Греції і не знайшли стежок» (Филипович, 1989: 104). Проте завдяки М. Заньковецькій ми маємо «Музу днів нових, прекрасну і незнану», котру не забудуть. Іноді ж образ Музи зливається для Филиповича з образами богів природи. У вірші «Шануй гніздо старого чорногуза» Муза скоріше нагадує Деметру або Діану, і тут можна відчутти відлуння архаїчного, фольклорного почуття природи як глибинного прихистку: «Шануй гніздо старого чорногуза – / Він стереже і клуню, і стіжок, / І доручила доглядати Муза / Йому сіреньких радісних пташок» (Филипович, 1989: 57). У цьому сходженні Музи у світ дикої природи є відтінок тривожної теми втечі та небезпеки.

Нарешті, у вірші «Серпневі строфи» Є. Маланюка, який в еміграції мав змогу вільно віддатися естетичному переживанню класичної спадщини, Муза – утілення спокою й гармонії. Це Евтерпа, яка з'являється там, де «літо гусне, як мед»: «Не поспіває строфа услід легкостопій Евтерпи – / В вірші блаженно-важким никне далекий спів» (Маланюк, 1954: 158). Природа тут позбавлена рефлексії й тривожності; лірика набуває повноти традиційної одичної інтонації благословення.

Висновки. Тема Музи в українській ліриці кінця ХІХ – початку ХХ ст. стала своєрідним «заповненням прогалини» в національній літературі, в якій класицизм не мав свого часу належного розвитку через колоніальний стан України, її мови та культури. Класицизм у Європі був базою для побудови естетики, яка стала незалежною від середньовічно-барокових первнів, і Муза знаменувала тут поетичну свободу. Цей уже досить трафаретний класицистичний образ інтерпретується різноманітно й багато, що відбило й перипетії духовного пошуку творчої особистості, і зумовлене епохою наростання тривожних і трагедійних настроїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б.-І. Пісня про незнищенність матерії. Поезії. Київ: Рад. письменник, 1967. 452 с.
2. Башманівський В. Образи античної літератури в сонетах М. Зерова. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2004. № 14. С. 248–250.
3. Буряк О. Міфологізм художнього мислення Б.-І. Антонича та І. Калинця: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. філол. н.: 10.01.01 – українська література. Кіровоград, 2001. 16 с.
4. Буслаєва К. Рецепція античного образу музи у творах Лесі Українки й Наталени Королевої в контексті модерної доби: типологічний аспект. Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 453–466.
5. Вишневська О. Рецепція античності у творчості неокласиків, акмеїстів і скамандритів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. н.: 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Тернопіль, 2001. 20 с.
6. Вороний М. Твори. Київ: Дніпро, 1989. 687 с.
7. Гальчук О. Античний інтертекст української літератури: теоретичні аспекти. Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Іноземні мови. 2012. Вип. 20. Ч. 1. С. 82–88.
8. Зварич В. Стилєтворчі функції традиційних образів у поезії неокласиків: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури. Дрогобич, 2002. 18 с.
9. Кудряшова М. Рецепція античної міфології у творчості українських неокласиків. Вісник Харків. ун-ту. Міф і міфопоетика у традиційних та сучасних формах культурно-мовної свідомості. 1999. № 448. С. 280–281.
10. Левченко Г. Категорія «піднесеного» й бестіарні образи в ліриці Лесі Українки. Сучасні літературознавчі студії. Топос тварини як антропологічне дзеркало. 2011. Ч. І. Вип. 8. С. 172–197.
11. Лучук І. Іван Франко про мистецтво поетичне: дискурс лірики. Українське літературознавство. 2011. Вип. 74. С. 77–85.
12. Маланюк Є. Поезії в одному томі. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1954. 313 с.
13. Петров В. Рефлексія в історії художественної культури. Її роль і перспективи розвитку. Исследование проблем психологии творчества. Москва: Наука, 1983. С. 313–325.
14. Турган О. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст. і античність (шляхи сприйняття і засвоєння). Київ: Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1995. 175 с.
15. Филипович П. Поезії. Київ: Рад. письменник, 1989. 180 с.
16. Чупринка Г. Поезії. Київ: Рад. письменник, 1991. 495 с.
17. Червченко О. Концепти античності у поетичній мовотворчості українських неокласиків. Семантика мови і тексту: м-ли ХІ міжнарод. наук. конф. (26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. С. 664–667.

REFERENCES

1. Antonych B.-I. Pisnya pro neznyshchennist' materiyi. Poeziyi. [The song about the indestructibility of matter. Poetry]. Kiev: Rad. pys'mennyk, 1967. 452 s. [in Ukrainian]

2. Bashmanivs'kyy V. Obrazy antychnoyi literatury v sonetakh M. Zerova. [Images of ancient literature in M. Zerov's sonnets]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. 2004. № 14. S. 248–250 [in Ukrainian]
3. Buryak O. Mifolohizm khudozhn'oho myslennya B. I. Antonycha ta I. Kalynsya: Avtoref. na zdobuttya nauk. stup. kand. filol. n.: 10.01.01 – ukrayins'ka literatura. [Mythologism of the artistic thinking of B. I. Antonych and I. Kalynsa]. Kyrovohrad, 2001. 16 s. [in Ukrainian]
4. Buslayeva K. Retseptsiya antychnoho obrazu muzy u tvorakh Lesi Ukrayinky y Nataleny Korolevoyi v konteksti modernoyi doby: typolohichnyy aspekt. *Lesya Ukrayinka i suchasnist'*: zb. nauk. pr. [Reception of the ancient musical form in the works of Lesya Ukrainka and Natalia Koroleva in the context of the modern era: the typological aspect]. 2007. T. 4. Kn. 1. S. 453–466. [in Ukrainian]
5. Vyshnevs'ka O. Retseptsiya antychnosti u tvorchosti neoklasykiv, akmeystiv i skamandrytiv: Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stup. kand. filol. n.: 10.01.05 – Porivnyal'ne literaturoznavstvo. [Reception of antiquity in the works of neoclassicists, acmeists and scammanders]. Ternopil, 2001. 20 s. [in Ukrainian]
6. Voronyy M. Tvory. [Writings]. Kiev: Dnipro, 1989. 687 s. [in Ukrainian]
7. Hal'chuk O. Antychnyy intertekst ukrayins'koyi literatury: teoretychni aspekty. [Ancient Intertext of Ukrainian Literature: Theoretical Aspects]. *Visnyk L'viv. un-tu. Ser.: Inozemni movy*. 2012. Vyp. 20. Ch.1. S. 82–88. [in Ukrainian]
8. Zvarych V. Styletvorchi funktsiyi tradytsiynykh obraziv u poeziyi neoklasykiv: Avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk: 10.01.06 – Teoriya literatury. [Style-making functions of traditional images in neoclassical poetry]. Drohobych, 2002. 18 s. [in Ukrainian]
9. Kudryashova M. Retseptsiya antychnoyi mifolohiyi u tvorchosti ukrayins'kykh neoklasykiv. [Reception of ancient mythology in the works of Ukrainian neoclassic]. *Visnyk Kharkiv. un-tu. Mif i mifopoetyka u tradytsiynykh ta suchasnykh formakh kul'turno-movnoyi svidomosti*. 1999. № 448. S. 280–281. [in Ukrainian]
10. Levchenko H. Katehoriya «pidnesenoho» y bestiarni obrazu v lirytsi Lesi Ukrayinky. [The category of «sublime» and bestiary images in Lesia Ukrainka's poetry]. *Suchasni literaturoznavchi studiyi. Topos tvaryny yak antropolohichne dzerkalo*. 2011. Ch. I. Vyp. 8. S. 172–197. [in Ukrainian]
11. Luchuk I. Ivan Franko pro mystetstvo poetychne: dyskurs liryky. [Ivan Franko about poetry art: discourse of lyric poetry]. *Ukrayins'ke literaturoznavstvo*. 2011. Vyp. 74. S. 77–85. [in Ukrainian]
12. Malanyuk Ye. Poeziyi v odnomu tomi. [Poetry in one volume]. N'yu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka v Amerytsi, 1954. 313 s. [in Ukrainian]
13. Petrov V. Refleksiya v istorii khudozhestvennoj kul'tury. Jejo rol' i perspektivy razvytiya. [Reflection in the history of artistic culture. Its role and prospects of development.]. *Yssledovanye problem psikhologyy tvorчества*. Moscow: Nauka, 1983. S. 313–325. [in Russian]
14. Turhan O. Ukrayins'ka literatura kintsya XIX – pochatku XX st. i antychnist' (shlyakhy spryynnyattya i zasvoyennya). [Ukrainian literature of the late 19th and early 20th centuries. and antiquity (ways of perception and assimilation)]. Kiev: Shevchenko Institute of the Literature of the NAS of Ukraine, 1995. 175 s. [in Ukrainian]
15. Fylypovych P. Poeziyi. [Poetry]. Kiev: Rad. pys'mennyk, 1989. 180 s. [in Ukrainian]
16. Chuprynka H. Poeziyi. [Poetry]. Kiev: Rad. pys'mennyk, 1991. 495 s. [in Ukrainian]
17. Cherevchenko O. Kontsepty antychnosti u poetychniy movotvorchosti ukrayins'kykh neoklasykiv. [Concepts of antiquity in poetic language creation of Ukrainian neoclassics.]. *Semantyka movy i tekstu: M-ly XI mizhnarod. nauk. konf. (26–28 veresnya 2012 r.)*. Ivano-Frankivsk, 2012. S. 664–667. [in Ukrainian]